

บทที่ 2

ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกาย

ปัญหาความสัมพันธ์ระหว่างจิตกับกายถือว่าเป็นปัญหาสำคัญปัญหาหนึ่งที่นักปรัชญาให้ความสนใจถกเถียงกันอย่างกว้างขวางในวงการปรัชญาจิต หากวิเคราะห์งานเขียนทางปรัชญาตามทีปรากฏในประวัติปรัชญาของโลกตะวันตก จะพบว่า มีสองกลุ่มแนวคิดหลักๆ ที่พยายามแก้ปัญหาดังกล่าวนี้ ได้แก่ 1.แนวคิดแบบทวินิยมที่มีสมมติฐานว่า มนุษย์มีส่วนประกอบสำคัญสองส่วนคือ จิตกับกาย โดยที่ทั้งสองส่วนนี้เป็นคนละอย่าง และ 2.แนวคิดเอกนิยมแบบสสารที่เชื่อว่ามนุษย์มีเพียงร่างกายเท่านั้น ปรากฏการณ์ทางจิตเป็นสิ่งที่แสดงออกมาสสาร ไม่ได้มีจิตในฐานะสิ่งหนึ่งจากสสารแยกออกไปต่างหาก สิ่งที่ผู้วิจัยจะอภิปรายในบทนี้คือสองแนวคิดที่กล่าวข้างต้นอธิบายปรากฏการณ์ทางจิตว่าอย่างไร ทั้งนี้เพื่อเปรียบเทียบกับทัศนะของพุทธศาสนาที่จะได้กล่าวในบทต่อไป

2.1 ทวินิยม

แนวคิดแบบทวินิยมเชื่อว่า นอกจากสสารแล้ว ยังมีความจริงอีกประเภทหนึ่งที่ไม่มีตัวตนจับต้องไม่ได้ กล่าวคือมีลักษณะเป็นอสสาร ทัศนะดังกล่าวแสดงให้เห็นว่าทวินิยมไม่ได้ใช้เพียงประสาทสัมผัสในการยืนยันที่มาของความรู้ แต่เชื่อว่าที่มาของความรู้มาจากการใช้เหตุผลหรือการหยั่งเห็นด้วย นักปรัชญาแบบทวินิยมมองว่า เราไม่ควรจำกัดการแสวงหาความรู้ของมนุษย์ให้อยู่ภายในขอบเขตประสาทสัมผัสเท่านั้น เพราะคิดเช่นนั้นทวินิยมจึงคิดว่าเป็นไปได้ที่จะมีความจริงอื่นนอกเหนือจากสสาร และผลของการใช้ความคิดโดยไม่อิงอยู่กับประสาทสัมผัสเท่านั้นทำให้ทวินิยมเชื่อว่าจิตซึ่งเป็นคนละสิ่งกับสสาร

โดยภาพรวม ทวินิยมเชื่อว่ามนุษย์มีองค์ประกอบสองส่วน คือส่วนแรกได้แก่ร่างกายของมนุษย์เป็นสสาร ส่วนนี้ของมนุษย์ไม่แตกต่างอะไรกับสสารวัตถุอื่น ๆ ส่วนที่สองซึ่งแสดงว่ามนุษย์เป็นอะไรไปมากกว่าสสารเรียกว่า จิต จิตนี้สำคัญเพราะเป็นพื้นฐานรองรับปรากฏการณ์ทางจิตต่างๆ เช่น ความรู้สึกเจ็บปวด ความรู้สึกดีใจ ความรู้สึกเสียใจ ความคิด จินตนาการ เป็นต้น เพื่อให้เห็นภาพว่าทวินิยมคิดอย่างไรในรายละเอียด ผู้วิจัยขอเสนอทัศนะของนักปรัชญาคนสำคัญในสายนี้สองคน ได้แก่ เพลโต และเดการ์ต ดังต่อไปนี้

ทวินิยมในปรัชญาของเพลโต

ตามความคิดของเพลโต เนื้อแท้ของจักรวาลหรือโลกธรรมชาติมีอยู่สองประเภท ได้แก่ (1) สิ่งที่เป็นสสารวัตถุที่มนุษย์เราสามารถรับรู้ได้ด้วยประสาทสัมผัส และ(2) สิ่งที่เป็นออสสาร สิ่งเหล่านี้ไม่ใช่สสารวัตถุ อยู่พ้นการรับรู้ด้วยประสาทสัมผัส สิ่งหลังนี้อาจมีได้หลายอย่าง สองอย่างที่สำคัญคือ “แบบ” กับ “วิญญาณ” แบบนั้นทำหน้าที่เป็นต้นแบบให้แก่สิ่งต่างๆที่เป็นสสารในโลก เช่น ม้า 3 ตัว มีสีต่างกัน ตัวแรกสีขาว ตัวที่สองสีน้ำตาล ตัวที่สามสีดำ ม้าสามตัวนี้ถึงแม้จะมีสีต่างๆ กันไป แต่มีสิ่งที่เป็นสากลร่วมกัน คือ ต่างก็เป็นม้า ที่เรบอกได้ว่าทั้งสามเป็นม้าเหมือนกัน เพราะทั้งสามถอดรูปออกมาจากแบบอันเดียวกัน คือแบบของม้า ทฤษฎีแบบนี้เพลโตใช้เป็นกรอบความคิดในการอธิบายเรื่องอื่น ๆ ที่สำคัญในระบบความคิดของเขาด้วย เช่น ศีลธรรม ความงาม ความยุติธรรม ส่วนวิญญาณนั้นเมื่อมาอยู่ในกายมนุษย์ก็จะทำหน้าที่เป็นผู้ควบคุมกายทำให้กายมีชีวิตและสามารถทำสิ่งต่างๆคือพูด ทำ และคิดได้

แนวคิดเรื่องวิญญาณในปรัชญาของเพลโตนั้น มีปรากฏอยู่ในบทสนทนาบางเล่ม เช่น *Timaeus* *Phaedo* และ *Meno* เป็นต้น เพลโตเชื่อวิญญาณนั้นเป็นสิ่งที่มีมาก่อนร่างกายก่อนที่เราจะเกิดมาเป็นมนุษย์ หากมนุษย์ตายลง วิญญาณก็แยกออกจากร่างกายไปอยู่ในโลกของแบบ ร่างกายที่มนุษย์เรามีอยู่เป็นเพียงที่พักพิงของวิญญาณเท่านั้น ส่วนวิญญาณเป็นสิ่งที่เป็นอมตะ ไม่ตายไปพร้อมกับร่างกาย ที่สำคัญคือหากวิญญาณมาอยู่ในร่างกายก็เป็นบ่อเกิดของกิจกรรมต่างๆของร่างกาย¹ เพลโตกล่าวว่า วิญญาณที่อยู่ในร่างกายนั้นจะแสดงลักษณะออกมา 3 ลักษณะ ได้แก่ สติปัญญา เจตจำนง และความรู้สึก ในหนังสือเรื่อง *Timaeus* ซึ่งว่าด้วยการกำเนิดของจักรวาลและสรรพสิ่ง เพลโตได้กล่าวว่าโลกของแบบเป็นโลกที่เป็นต้นตอของโลกกายภาพ ส่วนโลกกายภาพที่ปรากฏแก่เราเป็นโลกที่เลียนแบบมาจากโลกที่เป็นต้นตอนั้น วิญญาณเดิมอยู่ในโลกของแบบ ต่อมาก็มารวมอยู่กับสสารแล้วกลายเป็นมนุษย์เป็นต้น สสารนี่เป็นที่รองรับวิญญาณและแบบ ไม่มีลักษณะอะไรมาก่อนเลย เมื่อแบบมาประทับลงก็กลายเป็นสิ่งต่างๆในโลก ซึ่งคล้ายกับที่ปรากฏอยู่ในโลกของแบบ วิญญาณก็เป็นแบบอย่างหนึ่ง เมื่อวิญญาณคือแบบ วิญญาณจึงเป็นสิ่งที่ไม่ได้ถูกสร้างขึ้น และไม่มี การถูกทำลาย วิญญาณจึงเป็นสิ่งอมตะ มีมาก่อนร่างกาย ร่างกายจึงสำคัญน้อยกว่าวิญญาณ

เมื่อเพลโตเชื่อว่าจิตและกายเป็นคนละสิ่งที่แยกออกจากกัน จิตมีความสำคัญในแง่ที่ทำให้เกิดการริเริ่ม การเคลื่อนไหว จิตจึงมีบทบาทเชิงสาเหตุในโลกของสสารวัตถุนี้ เพลโตถือว่า จิตเป็น

¹ คับบลิว ที สเตซ, ปรัชญากรีก, แปลโดย ปรีชา ช้างขวัญยืน (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์สมาคมนักคิด, 2514), หน้า 119-122.

ผู้ใช้ให้ร่างกายดำเนินไปตามเจตจำนงของตน ร่างกายจึงเป็นสิ่งที่ถูกใช้ จิตเป็นผู้ใช้ ผู้ใช้กับสิ่งที่ถูกใช้จะเป็นสิ่งเดียวกันไม่ได้ ดังนั้นจิตจึงมีธรรมชาติที่ต่างจากร่างกาย เพลโตบันทึกคำสนทนา ระหว่างโสกราตีสกับอัลซิปปิอาเคส ไว้ว่า

เมื่อช่างรองเท้าจะตัด (หนัง) นั้น เขาคงต้องใช้เครื่องมือที่กลม
บ้างที่เป็นเหลี่ยมบ้างใช่ไหม

ใช่

ในการตัด ผู้ตัดหรือผู้ใช้เครื่องมือย่อมต่างจากสิ่งที่เขาใช้ตัดใช่ไหม
แน่นอน

ในการตัด ช่างรองเท้าใช้เครื่องมือเท่านั้นหรือ หรือใช้มือด้วย
ใช้มือด้วย

เขาใช้ดาด้วยไหมในการเย็บรองเท้า

ใช่

เรายอมรับไหมว่า ผู้ใช้กับสิ่งที่ถูกใช้เป็นคนละสิ่ง

ใช่

ถ้าอย่างนั้นช่างรองเท้า...ก็เป็นคนละสิ่งกับมือและตาที่เขาใช้ทำงาน
ดูเหมือนจะเป็นอย่างนั้น

คนเราใช้ส่วนอื่น ๆ ของร่างกายด้วยไหม

แน่นอน

แต่เราบอกว่าผู้ใช้กับสิ่งที่ถูกใช้เป็นคนละสิ่งใช่ไหม

ใช่

ดังนั้นคนจึงเป็นคนละสิ่งกับร่างกายของเขา

ถ้าอย่างนั้น คนคืออะไร

ผมไม่ทราบ

คุณต้องการทราบ คนคือผู้ใช้ร่างกาย

และผู้ใช้จำเป็นต้องเป็นวิญญาณ

ต้องเป็น

ต้องเป็นผู้บังคับบัญชาด้วย

ใช่

ใจ²

ตามบทสนทนาที่ ร่างกายเป็นฝ่ายสนองหรือเป็นสิ่งที่ถูกใจ ส่วนจิตหรือวิญญาณเป็นฝ่ายที่ใช้และบังคับบัญชา มนุษย์จึงมีเพียงร่างกายอย่างเดียวไม่ได้ ไม่อย่างนั้นก็เป็นเช่นเดียวกับสิ่งไร้ชีวิต

เมื่อก้าวโดยรวมจากการพิจารณาแนวคิดแบบทวินิยมของเพลโตแล้ว ช่วยให้เราเข้าใจเหตุผลสำคัญที่เชื่อว่า มี “วิญญาณ” ของทัศนะแบบจิตนิยม ดังนี้³

(1) มนุษย์กับการริเริ่ม

เมื่อเปรียบเทียบกันระหว่างมนุษย์กับก้อนหิน เราจะพบว่า เนื้อของก้อนหินกับร่างกายของมนุษย์ต่างก็ประกอบขึ้นจากหน่วยพื้นฐานคือสสารเหมือนกัน แต่อาจมีปริมาณและสัดส่วนที่ต่างกัน ร่างกายมนุษย์และก้อนหินต่างก็อยู่ภายใต้กฎทางฟิสิกส์ และเคมีเดียวกัน เพราะหากโยนลงมาจากที่สูงก็จะตกลงสู่ที่ต่ำ แต่สิ่งที่ทำให้มนุษย์ต่างกันอย่างชัดเจนคือ มนุษย์มีความริเริ่ม โดยสามารถเคลื่อนไหวไปมาด้วยตนเอง ขณะที่ก้อนหินจะสามารถเคลื่อนไหวได้ต้องมีแรงจากภายนอกมากระทำ มันไม่สามารถเคลื่อนไหวได้ด้วยตนเอง การที่มนุษย์มีความริเริ่ม เพราะมนุษย์มีความรู้สึก ความอยาก ความต้องการ เหล่านี้ถือว่าเป็นตัวการให้เกิดการริเริ่มให้ร่างกายเคลื่อนไหว และแสดงพฤติกรรม สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่ามนุษย์มีจิต เพราะถ้าไม่มีจิตก็คงต้องเหมือนกับก้อนหิน

(2) มนุษย์กับการเรียนรู้

เหตุผลอีกประการหนึ่ง ที่ทำให้เชื่อว่า มีจิต ก็คือ การที่มนุษย์มีความรู้สึกนึกคิด มีอารมณ์เรียนรู้สิ่งต่างๆ ได้ รับรู้อารมณ์ รูป รส กลิ่นเสียงสัมผัสในโลกได้ ความสามารถดังกล่าวนี้ ก้อนหินไม่มี ก้อนหินไม่รู้จักความเค็มหรือหวาน ความยาวหรือสั้น เมื่อมันไม่รู้จักสิ่งเหล่านี้ มันจึงไม่มีการปรับปรุงตน ส่วนมนุษย์เรามีการคิดค้น รู้จักเรียนรู้ สามารถพัฒนาตัวเองไปได้

(3) มนุษย์กับความรู้สึกขัดแย้ง

ข้อสนับสนุนอีกอันที่เป็นหลักฐานยืนยันความมีอยู่ของวิญญาณคือความรู้สึกขัดแย้งที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวันของมนุษย์ ในบางครั้งเราอยากจะทำบางสิ่งบางอย่าง เช่น สิ่ง

² Plato, Alcibiades 129 C-130 B อ้างถึงใน วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, (กรุงเทพฯ ๑ : อักษรเจริญทัศน์, 2544), หน้า 58.

³ วิทย์ วิศทเวทย์, ปรัชญาทั่วไป : มนุษย์ โลก และความหมายของชีวิต, หน้า 59-60.

ที่ไม่ดี แต่ใจเราไม่อยากจะทำ บางครั้งร่างกายเรามีความต้องการความสุขสบาย แต่ก็มีเสียงคัดค้านไม่ให้ร่างกายทำตามอารมณ์ปรารถนา เพื่อสนองความสุขนั้น เป็นต้น

ทวินิยมในปรัชญาของเดการ์ต

เดการ์ตเป็นนักคณิตศาสตร์ที่มีความศรัทธาในวิธีการทางคณิตศาสตร์ เพราะคิดว่าความรู้ที่ได้จากวิธีการนี้เป็นความรู้ที่มีความมั่นคง เดการ์ตใช้วิธีการทางคณิตศาสตร์เป็นเครื่องมือสำคัญที่วางรากฐานที่มั่นคงเกี่ยวกับความรู้ความเข้าใจโลกธรรมชาติและชีวิต⁴ เดการ์ตไม่เห็นด้วยกับความรู้ที่ได้มาจากประสาทสัมผัส เพราะเป็นความรู้ที่ไม่มั่นคง อีกทั้งประสาทสัมผัสยังเป็นสิ่งที่เราสามารถสงสัยได้ บ่อยครั้งที่เราพบว่าประสาทสัมผัสหลอกเรา ความรู้จึงไม่ควรอิงอยู่กับการใช้ประสาทสัมผัส

ในงานเขียนของเดการ์ตเรื่อง *Meditations of First Philosophy* นั้น เดการ์ตต้องการหาข้อความใดข้อความหนึ่งที่เป็นข้อความที่มีความชัดเจนอย่างแจ่มแจ้ง สงสัยไม่ได้ คล้ายกับสัจพจน์ (Axiom) ทางคณิตศาสตร์ เพื่อจะพิสูจน์ข้อความอื่นจากข้อความที่เป็นจริงแล้วอย่างแน่นอนและสงสัยไม่ได้ ในที่สุดเดการ์ตก็เห็นว่า ข้อความที่เป็นความจริง แน่นอน สงสัยไม่ได้ ก็คือ ข้อความที่ว่า “ฉันคิด เพราะฉะนั้นฉันจึงมีอยู่”⁵ ในข้อความที่ว่า “ฉันคิด ดังนั้น ฉันจึงมีอยู่” (I think, therefore I am) นี้ เดการ์ตยืนยันว่าข้อความนี้เป็นความจริงที่มีความชัดเจนมาก เพราะเมื่อมีความคิด ก็ต้องมี “ฉันที่คิด” “ตัวฉัน” (I) ในฐานะผู้คิดต้องมีอยู่ “ฉันที่คิด” หรือ “ตัวฉัน” ในตอนท้ายของการพิสูจน์ทางปรัชญาของเดการ์ต ก็นำไปสู่ความคิดเรื่อง “ผู้คิด” กล่าวคือ “จิต” นั้นเอง ดังนั้น การพิสูจน์ว่ามี “จิต” ในฐานะผู้คิด จึงเป็นความเชื่อที่ได้มาจากวิธีการใช้เหตุผล ซึ่งต่างจากความเชื่อว่ามีจิตที่มาจากสามัญสำนึก หรือ ความศรัทธาในศาสนา และจากความคิดนี้เองจึงทำให้เดการ์ตแยกโลกออกเป็น 2 แบบ คือ โลกทางสสารวัตถุ (world of matter) และ โลกทางจิต (world of mind) เนื้อแท้ของโลกที่เป็นสสารวัตถุนั้น เรียกว่า material substance ส่วนเนื้อแท้ของโลกทางจิตนั้น เรียกว่า immaterial หรือ thinking substance

กล่าวโดยสรุป ตามทัศนะของเดการ์ต มนุษย์ประกอบไปด้วยจิตและกาย จิตมีคุณสมบัติคือคิดได้ ไม่กินที่ ส่วนกายมีคุณสมบัติคือ กินที่ มีขนาด มีรูปร่าง แต่คิดไม่ได้ ทั้งสองสามารถอยู่แยก

⁴ Richard Schacht, *Classical Modern Philosophers ; Descartes to Kant*. (London : T.J. Press, 1984), p.8.

⁵ Ibid., p.14.

กันได้โดยเป็นอิสระ “จิต” หรือตัวฉันอย่างที่เดการ์ตเชื่อนี้เองจึงเป็นบ่อเกิดของความรู้สึก หรือเป็นตัวสั่งการให้เกิดพฤติกรรมหรือการกระทำต่างๆ เช่น เมื่อเรารู้สึกหิวน้ำ แล้วเอามือไปหยิบแก้วน้ำ เป็นต้น พฤติกรรมนี้เดการ์ตอธิบายว่า การที่เราเอามือไปหยิบแก้วน้ำ เป็นเพราะการสั่งการของจิต กล่าวคือ จิตสั่งให้มือไปหยิบแก้วน้ำมาดื่มนั่นเอง ในการอธิบายเรื่องการรับรู้ นั้น เดการ์ตก็อธิบายว่า สิ่งนั้นจะผ่านเข้ามาทางประสาทสัมผัสก่อน จากนั้นก็รายงานไปสู่สมอง สมองก็รายงานไปสู่จิต จิตของเราจะเป็นตัวที่รับรู้สิ่งนั้น และจิตก็จะสั่งการผ่านสมอง เพื่อให้สมองนั้นสั่งการไปยังร่างกาย เพื่อปฏิบัติกรต่าง ๆ ดังข้อความที่ว่า

เมื่อเส้นประสาทที่ขาถูกสั่นสะเทือนอย่างรุนแรง หรืออย่างมากกว่าปกติ คลื่นแห่งการสั่นสะเทือนจะส่งผ่านไปยังประสาทไขสันหลัง แล้วไปสู่ส่วนในที่สุดของสมอง และจะให้สัญญาณต่อไปยังจิต ซึ่งเป็นตัวรับรู้ประสบการณ์นั้น กล่าวคือความรู้ว่าปวดที่ขา โดยที่จิตจะสั่งการเตือนให้หลบเลี่ยงจากสาเหตุที่ทำให้ขาปวด⁶

ข้อความนี้ เดการ์ตกล่าวอย่างชัดเจนว่า ตัวที่รับรู้ประสบการณ์ คือ จิต ไม่ใช่สมอง จิตเป็นศูนย์กลางการที่สำคัญที่คอยสั่งการต่างๆ เช่น ถ้าหากเรารู้สึกปวดขา จิตก็จะสั่งให้หลีกเลี่ยงสาเหตุที่ทำให้ปวดขา อย่างไรก็ตาม คำอธิบายดังกล่าวทำให้เกิดคำถามสำคัญทางปรัชญาในเวลาต่อมาว่า จิตซึ่งเป็นของที่ไม่กินที่ จะมาสั่งการร่างกายให้แสดงออกพฤติกรรมและการกระทำได้อย่างไร เดการ์ตตอบข้อสงสัยนี้โดยกล่าวว่า จิตกับกายามีปฏิสัมพันธ์ที่ต่อมไพเนียลซึ่งเป็นต่อมเล็ก ๆ ที่อยู่
ในสมอง⁷

2.2 เอกนิยมแบบสสาร

สสารนิยมเชื่อว่าประสาทสัมผัสเท่านั้นคือที่มาของความรู้ ประสาทสัมผัสที่มนุษย์มีอยู่นี้เองจึงเป็นสิ่งที่ใช้ยืนยันว่า อะไรมีอยู่จริงในโลกธรรมชาติ เมื่อใช้ประสาทสัมผัสแสวงหาความรู้ ทำให้พบว่า สสารเท่านั้นที่มีอยู่จริง สสารหมายความว่าสิ่งที่มีตัวตน สามารถจับต้องได้ กินที่ มีขนาด และอยู่ในเวลา นอกจากนั้นยังมีคุณสมบัติจำนวนหนึ่งที่อาศัยอยู่ในเนื้อสาร เช่น สี รูปร่าง น้ำหนัก ความอ่อนนุ่มหรือแข็งกระด้าง เป็นต้น เมื่อเชื่อว่า สสารเท่านั้นมีอยู่ ทฤษฎีสสารนิยมจึงมีลักษณะเป็นเอกนิยม คือมองว่า ความจริงพื้นฐานในโลกธรรมชาตินี้มีเพียงอย่างเดียวคือสสาร

⁶ C.A. Van Peursen, *Body, Soul, Spirit: A Survey of the Body-Mind Problem*, translated by Hubert H. Hoskins (London: Oxford University Press, 1966.), p.61 อ้างถึงใน เรือโทณรงค์ หลงสมบูรณ์, *ปัญหาจิต-กายในทฤษฎีของกิลเบิร์ต ไรลล์*, (วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2521), หน้า 30.

⁷ Richard Schacht, *Classical Modern Philosopher: Descartes to Kant*, p.20.

สสารนิยมหรือเอกนิยมแบบสสาร ไม่ยอมรับว่ามนุษย์มีส่วนประกอบอื่นๆ ที่เป็นนามธรรม ไร้แก่นสารอยู่ในร่างกายของมนุษย์ แนวคิดนี้มองว่า ปรากฏการณ์ทางจิตต่างๆ หรือพฤติกรรมต่างๆ ที่มนุษย์แสดงออกมาในรูปแบบต่างๆ นั้น เมื่อสาวไปแล้วก็จะเป็นแค่เพียง “ปรากฏการณ์” ที่มีสสารรองรับอยู่เท่านั้น หากได้มีสิ่งอื่นนอกจากสสารไม่ว่า “จิต” หรือ “วิญญาณ” เป็นเพียงชื่อเรียกกระบวนการทำงานที่ซับซ้อนของสสารเท่านั้น จิตหรือวิญญาณที่เป็นนามธรรมและเป็นตัวกำหนดให้สสารอันได้แก่ร่างกายของคนเราคิด พุด เป็นต้น ไม่มีอยู่จริง เหตุผลสำคัญที่นักปรัชญาแบบสสารนิยมใช้ปฏิเสธความมีอยู่ของจิตหรือวิญญาณที่เป็นนามธรรม ก็คือเราไม่เคยรับรู้หรือสัมผัสสิ่งนี้ได้ด้วยอายตนะ

แนวคิดแบบสสารนิยมเริ่มขึ้นตั้งแต่สมัยโบราณและพัฒนาการมาตามลำดับเวลา ความรู้ทางวิทยาศาสตร์สมัยปัจจุบันก็เป็นรูปแบบหนึ่งของแนวคิดแบบสสารนิยม ทศนะแบบสสารนิยมนี้ไม่ว่าจะมีรูปแบบใดก็ตาม จะมีลักษณะคล้ายกันคือ เป็นทศนะที่อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ ด้วยการลดทอนมนุษย์สู่หน่วยมูลฐานที่เป็นสสารบางประการจำนวนหนึ่ง สสารนิยมโบราณของอินเดียอธิบายมนุษย์ว่า มนุษย์ประกอบขึ้นจากหน่วยมูลฐานสี่อย่าง คือ ธาตุดิน ธาตุน้ำ ธาตุไฟ และธาตุลม ตามแนวคิดนี้ ธาตุทั้ง 4 คือ ความจริงทั้งหมดที่มีอยู่ในจักรวาล เมื่อธาตุ 4 เหล่านี้ ประกอบกันเข้าด้วยสัดส่วนต่าง ๆ ก็กลายเป็นสิ่งต่าง ๆ ในโลกธรรมชาตินี้ ต้นไม้กับก้อนหินที่ปรากฏแก่การรับรู้ของเราหลายอย่าง ต้นไม้มีชีวิตต้องอาศัยอาหารที่ได้จากน้ำ ดิน ปุ๋ย ทั้งต้นไม้และก้อนหินต่างประกอบขึ้นจากธาตุสี่เช่นเดียวกัน แต่ประกอบด้วยสัดส่วนที่ต่างกัน ความต่างกันของสัดส่วนจึงทำให้ทั้งสองมีคุณสมบัติไม่เหมือนกัน มนุษย์ก็ทำนองเดียวกัน หากมองจากแง่ของสัดส่วนที่เป็นองค์ประกอบมูลฐานดังกล่าว มนุษย์ก็ไม่ได้ต่างจากต้นไม้หรือก้อนหิน แต่เป็นเพราะสัดส่วนของธาตุสี่ที่มารวมกันเป็นคนต่างจากที่มารวมกันเป็นต้นไม้และก้อนหิน คนจึงสามารถแสดงพฤติกรรมได้ต่างจากสิ่งเหล่านี้ สสารนิยมของกรีกก็อธิบายธรรมชาติของมนุษย์ด้วยวิธีลดทอนลงสู่องค์ประกอบพื้นฐานเช่นเดียวกัน นักปรัชญากรีกบางคนเชื่อว่า หากเราลดทอนทุกสิ่งลงไปเรื่อย ๆ จะถึงจุดหนึ่งที่เราไม่สามารถทอนลงได้อีก หน่วยสุดท้ายที่ทอนลงไม่ได้ คือ อะตอม วิธีอธิบายว่าทำไมสิ่งต่าง ๆ ซึ่งประกอบด้วยอะตอมเหมือนกันจึงต่างกัน ก็อธิบายด้วยแนวคิดเรื่องสัดส่วนตามที่กล่าวแล้ว

สสารนิยมโบราณมักมีลักษณะความคิดแบบจักรกล คำอธิบายของสสารนิยมแบบกรีกแสดงให้เห็นความเป็นจักรกลชัดมาก โดยมองว่าอะตอมที่เรียงตัวกันกลายเป็นมนุษย์ มีระบบการทำงานที่แน่นอนตายตัว หากมองจากทศนะนี้แล้ว มนุษย์คือเครื่องจักร แต่เป็นเครื่องจักรที่ทำงานอย่างซับซ้อน นักปรัชญาสสารนิยมต่างเชื่อว่า พฤติกรรมที่แสดงออกมาของมนุษย์เราสามารถอธิบายและพยากรณ์ได้แน่นอนเช่นเดียวกับเครื่องจักรกล ตัวอย่างของความเป็นจักรกลอย่างหนึ่งคือการอธิบายมนุษย์ว่าเหมือนกับนาฬิกา อวัยวะแต่ละส่วนของคนก็เหมือนชิ้นส่วนของนาฬิกาที่ทำงานสัมพันธ์กัน ต่างกันก็ตรงที่นาฬิกามนุษย์ทำงานได้ซับซ้อนกว่าเท่านั้นเอง ความซับซ้อนนั้น

ทำให้สิ่งที่มนุษย์แสดงออกนูนออกมาเหมือนว่าไม่ใช่การทำงานเชิงจักรกล แต่ท้ายที่สุดแล้ว พฤติกรรมของมนุษย์ก็เป็นจักรกล

ต่อมา นักปรัชญาแบบสสารนิยมจำนวนหนึ่งเห็นว่า การอธิบายพฤติกรรมของมนุษย์ในเชิง จักรกลน่าจะมีปัญหา เพราะพฤติกรรมมนุษย์เป็นสถานะที่ซับซ้อนประณีต ยิ่งเมื่อศึกษาและทำ ความเข้าใจเกี่ยวกับตนเองมากขึ้นเพียงใด เราก็ยิ่งพิศวงต่อความซับซ้อนของพฤติกรรมมนุษย์ ความ ไม่เห็นด้วยกับการอธิบายพฤติกรรมมนุษย์แบบจักรกลนี้ทำให้เกิดแนวคิดสสารนิยมแบบ วิวัฒนาการขึ้น โดยมีพื้นฐานความคิดที่ว่า โลกในอดีตนั้นไม่มีสิ่งมีชีวิต มีแต่สสาร แต่เมื่อมี อุณหภูมิ ความชื้น น้ำ บรรยากาศ เป็นต้น อย่างพอเหมาะ จึงทำให้เกิดสิ่งมีชีวิตอย่างง่ายๆ จน กระทั่งพัฒนาไปเรื่อยๆ จนกลายเป็นพืช และสัตว์นานาชนิด รวมทั้งมนุษย์เราด้วย สาระสำคัญของ สสารนิยมแบบวิวัฒนาการ คือ การไม่ทอนมนุษย์ลงสู่หน่วยมูลฐานแบบกลไก แม้มนุษย์จะเป็น สสารแต่ก็ต่างจากสสารที่ประกอบกันเข้าเป็นสิ่งอื่น การที่แต่ละสิ่งในโลกธรรมชาติต่างกันสามารถ อธิบายด้วยการมีวิวัฒนาการที่ต่างกัน คำอธิบายแบบสสารนิยมเชิงวิวัฒนาการนี้อิงอยู่กับความรู้ทาง ชีววิทยาสสมัยใหม่อยู่มาก

ผู้วิจัยจะขอกล่าวถึงแนวคิดของนักปรัชญาสสารนิยมคนหนึ่งที่ได้กล่าวถึงปัญหาเรื่องกาย กับจิตเอาไว้ เพื่อให้เห็นภาพโดยรวมว่าสสารนิยมพิจารณาเรื่องจิตอย่างไร นักปรัชญาผู้นี้คือ กิล เบอร์ต ราชล์ ในหนังสือเรื่อง *Concept of Mind* ราชล์ได้อภิปรายอย่างยืดเยื้อเพื่อปฏิเสธว่าไม่มี “ตัวตน” หรือ “จิต” ในฐานะที่เป็นอีกสิ่งหนึ่งที่ลึกลับแยกออกมาจากร่างกาย บางตอนของการ อภิปราย นักปรัชญาท่านนี้ได้ใช้วิธียกตัวอย่างเปรียบเทียบเพื่อให้เข้าใจง่ายดังนี้

ตัวอย่างเปรียบเทียบที่หนึ่ง

“คนต่างถิ่นมาเยี่ยมมหาวิทยาลัยออกซฟอร์ด หรือ เคมบริดจ์ เป็นครั้งแรก เขาถูก นำไปชมวิทยาลัย ห้องสมุด สนามกีฬา พิพิธภัณฑน์ แผนกวิทยาศาสตร์ แผนกธุรการ หลัง จากเที่ยวชมแล้วเขาจึงถามขึ้นว่า “มหาวิทยาลัยอยู่ที่ไหน ข้าพเจ้าเห็นแล้ว วิทยาลัย หน่วย ลงทะเบียน แผนกวิทยาศาสตร์ อยู่ที่ไหนบ้าง แต่ข้าพเจ้ายังไม่เห็นเลยว่ามีมหาวิทยาลัยที่อยู่ เบื้องหลังและทำงานให้วิทยาลัยอื่นๆ อยู่ที่ไหน” เราก็จะต้องตอบเขาว่า มหาวิทยาลัยไม่ใช่ สถาบันต่างหากอีกสถาบันหนึ่ง ซึ่งซ่อนเร้นอยู่ในวิทยาลัย ห้องสมุด และที่ทำการซึ่งได้ เห็นไปแล้ว มหาวิทยาลัยคือวิธีการหนึ่งที่สิ่งๆ ทั่วๆ ไปคู่ทั้งหมดรวมกันเข้าเมื่อเขาเห็นและ เข้าใจ ก็คือได้เห็นมหาวิทยาลัยแล้ว ความเข้าใจผิดของเขาขึ้นอยู่กับความคิดสรุปอย่างไร เดียงสา... ที่จะพูดคำว่า มหาวิทยาลัย เหมือนอย่างกับว่าเป็นสิ่งพิเศษ ซึ่งส่วนประกอบย่อย

(ของมหาวิทยาลัย) นี้รวมกันขึ้น เขาได้ทำผิดโดยบรรจุ (คำว่า) มหาวิทยาลัยเป็นประเภทเดียวกับส่วนต่าง ๆ ของมหาวิทยาลัย”⁸

ตัวอย่างเปรียบเทียบที่สอง

“เด็กเห็นการเดินสวนสนามผ่านไปของทหารหนึ่งกองพล เราชี้ให้เด็กดูว่านั่นคือ กองร้อย กองพัน กองร้อยเสนารักษ์ ฯลฯ เด็กถามว่าสิ่งไหนคือกองพล เรารู้ว่าเด็กถามผิด กองพลเป็นคำเรียกสิ่งทั้งหมดรวม ๆ กันที่เดินผ่าน ไม่ใช่คำที่ชี้ถึงอะไรสิ่งหนึ่งที่มีตัวตนเหมือนกองร้อยเสนารักษ์ ชี้ถึงทหารกลุ่มหนึ่ง มีพลอกแขนสีขาว มีกาบบาทแดงขาต สะพายร่วมยา แต่คำว่ากองพลเป็นคำอีกประเภทหนึ่ง”⁹

จากตัวอย่างเปรียบเทียบข้างต้นนี้เราจะเห็นว่า “มหาวิทยาลัย” ไม่ใช่สิ่งหนึ่งต่างหากจากส่วนต่างๆที่ประกอบกันขึ้นเป็นมหาวิทยาลัยเช่นคณะต่างๆ “กองพล” ก็ไม่ใช่สิ่งหนึ่งต่างหากจากส่วนประกอบต่างๆที่รวมกันเข้าแล้วเราเรียกว่ากองพล สิ่งที่เราเรียกว่า “จิต” ก็ไม่ใช่สิ่งหนึ่งต่างหากจากพฤติกรรมต่างๆที่เราสามารถสังเกตเห็นเช่นการเดิน พูด เขียนหนังสือ กินอาหาร เป็นต้น ในหนังสือเล่มเดียวกันนี้ รัสส์ได้กล่าวว่า หากพฤติกรรมของมนุษย์ทั้งหมดสามารถอธิบายได้ด้วยสิ่งที่เราสามารถสังเกตได้หมดซึ่งก็คือระบบต่างๆของกายที่เป็นสสาร มโนทัศน์เรื่องจิตหรือวิญญาณแบบเดการ์ตก็ไม่จำเป็น เหมือนกับที่เมื่อเราสามารถอธิบายว่าทำไมรถยนต์จึงแล่นไปได้ด้วยการชี้ให้ดูที่ระบบกลไกทั้งหมดซึ่งเป็นเรื่องที่สามารถสังเกตได้ การบอกว่า “มีผีอยู่ในเครื่องจักร” ก็เป็นเรื่องตลก สำหรับรัสส์ จิตหรือวิญญาณตามความเชื่อของปรัชญาทวินิยมไม่ต่างจากผีในเครื่องจักรในแง่ที่ว่า เป็นมโนทัศน์ที่ใส่เข้าโดยไม่จำเป็น เพราะทุกอย่างก็อธิบายได้อยู่แล้ว ความคิดของรัสส์เรื่องผีในเครื่องจักรนี้ต่อมา มีผู้ขยายความไปเป็นฐานสำหรับการศึกษาจิตใจของมนุษย์ในเชิงสรีรวิทยา ระบบประสาทที่เน้นการศึกษาสมองและระบบประสาทของมนุษย์เพื่อเข้าใจว่าจิตใจของมนุษย์คืออะไรและทำงานอย่างไร ปัจจุบันการศึกษาค้นคว้าจิตมนุษย์ในแขนงนี้ก็ยังกระทำกันต่อไป และข้อค้นพบบางอย่างก็ถูกใช้เป็นประโยชน์ทางการแพทย์เพื่อเยียวยารักษาโรคทางจิตใจบางอย่างเช่น โรคจิตซึมเศร้า และ โรคจิตเภท เป็นต้น ซึ่งโรคเหล่านี้ทั้งหมดได้รับการอธิบายและจัดการในกรอบความเชื่อแบบสสารนิยมทั้งสิ้น

⁸ Gilbert Ryle, Concept of Mind, (Great Britain: Penguin Book, 1949) p.18. อ้างถึงใน เรือโทณรงค์ หลงสมบุญ, ปัญหาจิต-กายในทรรศนะของกิลเบิร์ต รัสส์, หน้า 38.

⁹ เล่มเดียวกัน, หน้า 39.

2.3 พุทธปรัชญาแก้ปัญหาเรื่องกายและจิต

ในอินเดียสมัยพุทธกาล ปัญหาว่าจิตของมนุษย์คืออะไรเป็นปัญหาหลักทางปรัชญาอย่างหนึ่งที่วงการปรัชญาอินเดียสมัยนั้นให้ความสนใจ ข้อมูลที่บันทึกไว้ในพระสูตรบางส่วนกล่าวว่า บางครั้งมีผู้ไปทูลถามพระพุทธองค์ด้วยปัญหาบางอย่างที่อาจตีความว่าเป็นปัญหาเกี่ยวกับเรื่องจิตและกายที่เรากำลังพิจารณาอยู่นี้ ผู้ที่ทูลถามมีหลายคน บางคนทูลถามว่า “ชีวะกับสรีระเป็นสิ่งเดียวกันหรือ” (ตํ ชีวํ ตํ สรีรํ) บางคนทูลถามว่า “ชีวะกับสรีระเป็นคนละสิ่งหรือ” (อญฺญํ ชีวํ อญฺญํ สรีรํ) ปรากฏว่าทรงนิ่ง ไม่ตอบคำถามเหล่านี้ คำถามแรกนั้นอาจตีความได้ว่าผู้ถามกำลังถามว่า “ตามความเห็นของพระพุทธองค์กายและจิตเป็นสิ่งเดียวกันใช่หรือไม่” ส่วนคำถามที่สองนั้นก็อาจตีความว่า “ตามความเห็นของพระพุทธองค์ กายและจิตเป็นคนละสิ่งใช่หรือไม่” การที่ทรงเงียบไม่ตอบคำถามทั้งสองนี้มันนักวิชาการทางด้านพุทธศาสนาอธิบายไปหลายแบบ ดูเหมือนแบบหนึ่งที่มีผู้อธิบายมากก็คืออธิบายว่าเพราะคำตอบเกี่ยวกับปัญหาทั้งสองนี้ไม่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์ คำอธิบายนี้จะสอดคล้องกับพระพุทธพจน์ที่ได้ตรัสหลังจากที่ทรงปฏิเสธที่จะตอบคำถามเหล่านี้ จะอย่างไรก็ตาม ยังมีทางที่จะอธิบายเพิ่มเติมต่อไปอีกว่าที่ว่าการตอบคำถามเหล่านี้ไม่เป็นไปเพื่อการดับทุกข์นั้นหมายความว่า หากทรงยืนยันคำตอบเป็นอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งอาจจะเป็นอย่างแรก (กายและจิตเป็นสิ่งเดียวกัน) หรืออย่างที่สอง (กายและจิตเป็นคนละสิ่ง) คำตอบนั้นก็จะต้องเป็นการดับทุกข์ เพราะเป็นคำตอบที่ผิด การที่ทรงนิ่งอาจตีความได้ว่าทรงจะตอบคำถามเหล่านี้ได้อย่างถูกต้องตามหลักการของพระพุทธศาสนาต้องใช้เวลา และส่วนหนึ่งของการตอบผู้ตอบต้องเข้ามาเรียนรู้พระพุทธศาสนาด้วยการมีประสบการณ์ตรงเช่นบวชด้วย การที่ทรงนิ่งไม่จำเป็นต้องหมายความว่าคำถามเหล่านี้ไม่มีคำตอบ

ในอินเดียสมัยพุทธกาล ทศนะทางปรัชญาและศาสนาส่วนใหญ่โน้มไปในทางที่เห็นว่ามีมนุษย์ประกอบด้วยกายและวิญญาณ แนวคิดประเภทนี้อาจเทียบได้กับทวินิยมตะวันตกที่เราได้พิจารณามาข้างต้น แต่ก็มีบางลัทธิที่สอนว่ามนุษย์นั้นประกอบขึ้นจากสสารเท่านั้น แนวคิดนี้ก็อาจเทียบได้กับสสารนิยมตะวันตกที่ได้พิจารณามาแล้วเช่นกัน หากเราเชื่อว่า “การที่พระพุทธเจ้าทรงนิ่งไม่ตอบคำถามว่าในความเป็นจริงมนุษย์ประกอบด้วยกายและวิญญาณที่เป็นคนละสิ่งหรือว่าประกอบด้วยกายที่เป็นสสารเพียงอย่างเดียวโดยที่จิตเป็นเพียงปรากฏการณ์ที่แสดงออกมาจากสสารไม่จำเป็นต้องแปลว่าพระพุทธศาสนาจะไม่มีคำตอบเกี่ยวกับเรื่องกายและจิต” การพยายามที่จะตอบว่าพุทธศาสนาตอบคำถามเรื่องกายและจิตอย่างไรก็เป็นสิ่งที่เป็นไปได้ อันที่จริง พัฒนาการของพุทธศาสนาหลังสมัยพุทธกาล โดยเฉพาะอย่างยิ่งพัฒนาการในช่วงที่มีการแต่งตั้งภิกษุสาวกภิกษุธรรมนั้นส่วนหนึ่งก็อาจตีความได้ว่าเป็นความพยายามที่จะตอบคำถามว่าพระพุทธศาสนาคิดอย่างไรเกี่ยวกับปัญหาเรื่องกายและจิตที่พระพุทธองค์ไม่ได้ตรัสตอบเอาไว้ตรงๆ ในยุคพุทธกาล โดยที่ความพยายามเหล่านี้ก็อิงอยู่กับข้อมูลที่พระพุทธองค์ทรงแสดงเอาไว้ในหลักธรรมที่สำคัญต่าง ๆ นั้น

เอง ผู้วิจัยมีสมมติฐานว่า (๑) พระพุทธองค์ทรงมีทัศนะเกี่ยวกับเรื่องกายและจิตแบบหนึ่งที่ไม่ใช่แบบที่เห็นว่าสองสิ่งนี้เป็นคนละสิ่ง (ตามที่ทวินิยมยืนยัน) และไม่ใช่แบบที่เห็นว่าสองสิ่งนี้เป็นสิ่งเดียวกัน (ตามที่สสารนิยมยืนยัน) (๒) เราสามารถหาว่าทัศนะของพระพุทธองค์ที่ว่านั้นมีเนื้อหาวางอย่างไรจากการตีความหลักฐานที่สำคัญๆ จำนวนหนึ่ง (ที่ผู้วิจัยจะเสนอข้างหน้า)

ทวินิยมนี้กล่าวถึงความสัมพันธ์ระหว่างกายและจิตว่าจิตเป็นผู้บงการกาย ทัศนะเช่นนี้ดูจะเห็นไปในทางที่ว่าจิตนั้นอยู่สูงกว่ากาย ส่วนสสารนิยมเนื่องจากเห็นว่าจิตคือสิ่งเดียวกับกาย จึงไม่มีอะไรสูงกว่ากัน ในเบื้องต้นนี้ผู้วิจัยมีข้อสังเกตว่า พระพุทธศาสนานั้นแม้จะเห็นว่าจิตสำคัญ แต่ก็ยอมรับว่ากายก็สำคัญในบางแง่ การตรัสรู้ของพระพุทธเจ้านั้นส่วนหนึ่งขึ้นอยู่กับกายและจิตได้รับการดูแลอย่างสมคูล โดยที่ก่อนหน้านี้ทรงทรมานกายตามลัทธิทวินิยมของอินเดียบุราณที่สอนว่าจิตสูงกว่ากาย สุดท้ายก็ทรงพบว่ากายที่ไม่ได้รับการดูแลอย่างเหมาะสมนั้นส่งผลให้จิตอ่อนแอ เมื่อได้ตรัสรู้แล้ว สิ่งแรกที่ทรงประกาศผ่านปฐมเทศนาก็คือพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับลัทธิทรมานกายที่ว่านี้ ในขณะเดียวกัน ในปฐมเทศนานั้นก็ทรงประกาศอีกว่าพระพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับลัทธิเสพสุขทางอายตนะ ลัทธิที่สองนี้โดยใจความใกล้เคียงกับลัทธิสสารนิยมสมัยนั้น (สสารนิยมของอชิตะ เกสกัมพล) จึงอาจตีความได้ว่าลัทธินี้ก็คือนิยมแบบที่เห็นความสำคัญของกายเป็นหลักโดยถือว่าเมื่อจิตก็คือกาย กายที่เพียบพร้อมด้วยสุขก็เท่ากับจิตที่เป็นสุขด้วย พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธความคิดนี้เพราะทรงมีประสบการณ์มาก่อนหน้านั้นสมัยที่ยังเป็นเจ้าชายในวังว่า กายที่ได้รับการปรนเปรอด้วยความสุขไม่จำเป็นต้องนำไปสู่จิตที่สงบสุข

จากที่กล่าวมานี้จะเห็นว่า พุทธศาสนามีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องกายและจิตแบบหนึ่งที่น่าสนใจ (อย่างน้อยที่สุดก็ในทางปรัชญาในแง่ที่ว่าป็นทัศนะหนึ่งที่ไม่เหมือนทวินิยมและสสารนิยมดังที่เรารู้จักกันในวงการปรัชญา) ในบทต่อไป ผู้วิจัยจะนำเสนอรายละเอียดเกี่ยวกับทัศนะเรื่องกายและจิตในพุทธศาสนา ในการนำเสนอเพื่อให้เห็นภาพความคิดของพุทธศาสนาชัดขึ้นว่าต่างจากทวินิยมและสสารนิยมอย่างไร ผู้วิจัยจะอภิปรายแนวคิดของพุทธศาสนาเทียบเคียงกับสองแนวคิดที่ว่านี้ในส่วนที่เห็นว่าจำเป็นเป็นเรื่องราวไป

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย